

GORIŠKA LETA PAVLINE PAJK*

BRANKO MARUŠIČ

Redni prof. dr. zgodovinskih znanosti
Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU
branko.marusic@guest.arnes.si

Čas, ki ga je Pavlina Pajk preživela na Goriškem, zamejuje obdobje od začetka šestdesetih let in sredine sedemdesetih let 19. stoletja. Gorica je v času, ki ga obravnavamo, doživela mnogo novega. Bila je središče dežele Goriško-Gradiške, v kateri so Slovenci predstavljali skoraj 2/3 prebivalstva. Leta 1860 je dobila železniško povezavo preko Trsta z Dunajem in preko Vidma z Benečijo/Venetom, z deželo, ki je takrat še vedno pripadala avstrijski monarhiji. Prometna povezava je omogočala gospodarski razvoj zlasti v času, ko je Gorica z novo državno mejo z Italijo, uveljavljeno leta 1867, postala mejno mesto. Zaradi izgube italijanskih posesti in bližine meje si je avstrijska država zamislila, da bi mesto postalo nekak branik germanstva. Od tod tudi pobuda Carla Czoerniga, v Gorici živečega upokojenega vodje avstrijskega državnega statističnega urada, da se v Gorici ustanovi tudi nemška univerza, ki naj dopolni, ob mnogočem drugem, podobo Gorice, »avstrijske Nice«. To poimenovanje so Italijani predrugačili v Gorica, »italijanska Nica«,¹ poljski publicist Kazimierz Ostaszewski Baranski je imel Gorico za »slovansko Nico (słowianska Nica)«,² Slovenci pa so sodili, da je Gorica »slovenska Nica«. Ta splet opredeljevanj kaže na raznorodnost Gorice, vendar so bili predvsem italijansko-slovenski odnosi pomembno gibalo nje-nega družbenega življenja. Leta 1869, ko so prvič izvedli uradno štetje prebivalstva, a še niso uvedli rubrike narodnost oz. pogovorni jezik, je v Gorici živelo 16.659 prebivalcev, med njimi naj bi bilo

po neuradnih ocenah 11.100 Italijanov, 3.500 Slovencev in 1.800 Nemcev. Občinska uprava je bila vse do konca habsburške monarhije v rokah Italijanov. Njih nacionalno-liberalna sestavina je z naglaševanjem, da so »Slovenci v Gorici« in ne »iz Gorice«, izločevala Slovence iz življenja v mestu. Prav to je goriški župan Giacomo Mels Colloredo septembra 1862 sporočal vladi v zvezi z nameravano ustanovitvijo slovenske čitalnice v Gorici. Po njegovem bi tako društvo povečalo razdor v goriški mestni družbi, saj ga tudi ustanovljajo ljudje, ki so v Gorici tuji.

V Gorici je bila takrat slovenska družba še povsem v povojih. Z ustavnima zakonoma iz let 1860 in 1861 je bilo v avstrijski državi, od leta 1867 v Avstro-Ogrski, uvedeno parlamentarno življenje na državni in deželni ravni. Demokratičnejše okolje je tudi Slovence na Goriškem spodbujalo k odločnejšemu zagovarjanju slovenskega političnega programa iz letu 1848, zlasti zaradi sožitja z Italijani, na katerih politično dejavnost je na Goriškem posredno in neposredno vplival program zedinjene Italije (risorgimento). Slovenci so začeli oziroma nadaljevali z leta 1848 prebujenim narodnostnim prebujanjem, najprej s čitalniškim gibanjem, ki je na slovenskem zahodu začelo z ustanovitvijo čitalnice v Trstu (1861) in se nato nadaljevalo z ustanavljanjem teh društev na Goriškem in v okolici Trsta. Od leta 1868 je sledila triletna doba taborov s programom Zedinjene/Združene Slovenije, istočasno pa čas ustanavljanja političnih društev in prvih političnih nesoglasij med Slovenci. Ta so vodila na Goriškem in drugod na Slovenskem v staro- in mladoslovenski razcep. Na Goriškem zlasti med letoma 1872 in 1875. Toda prej kot drugod so sprti goriški Slo-

* Besedilo je bilo prebrano na simpoziju ob 160-letnici rojstva Pavline Pajk (Solkan, 9. 4. 2014).

1 *Soča*, 16. 7. 1874, št. 29.

2 *Z nad Drawy, Sawy i Soczy*. Lvów 1903, str. 181.

venci v letih 1875–1876 dosegli sporazum, ki je ustvaril bolj ali manj stabilno petindvajsetletno obdobje sloge. Končalo se je z novim političnim klerikalno-liberalnim razcepom ob koncu 19. stoletja.

Svojo prisotnost pa so Slovenci, če izvzamemo skromen gospodarski delež (gostinstvo, obrt, trgovina), takrat izkazovali tudi s slovenskim dijaštvom, ki je v Gorici obiskovalo nemško državno gimnazijo in v manjši meri realko, ter slovenskimi profesorji, ki so na teh zavodih učili. Na gimnaziji je bilo na primer v šolskem letu 1860–1861 med dijaki največ Slovencev, in sicer 179, 133 je bilo Furlanov in Italijanov ter 22 Nemcev. Slovanski (Slovenci in istrsko-kvarnerski Hrvati) gojenci so tudi prevladovali na centralnem bogoslovnem semenišču.

Od konca leta 1862 je bila središče slovenskega družabnega življenja v Gorici čitalnica. Članstvo Slovencev v deželni kmetijski družbi je pobudilo triletno izdajanje prvega slovenskega lista na Goriškem, mesečnika *Umni gospodar* leta 1863, za italijanske člane je družba izdajala list *Atti e memorie*. Od začetka leta 1867 je polna tri leta v Gorici izhajal politični tednik *Domovina*. Z njim je želela vlada pridobiti Slovence, da ublažijo vpliv avstrijskega italijanstva in tistega italijanstva, ki je prihajalo iz sosednje Italije. Italijani v Gorici so prvo politično časopisje dobili leta 1871 (*L'isonzo, Il Goriziano*). Tega leta je pričela v Gorici izhajati *Soča*, kot glasilo istoimenskega političnega društva, nastalega jeseni leta 1869. Slovensko prisotnost v Gorici je pokazal tudi leta 1861 prvič izvoljeni deželni zbor, v njem so delovali poslanci, ki so zastopali tudi slovenske predele Goriško-Gradiške. Slovenci, kljub številčni premoči v deželi, niso v deželnem zboru nikdar dosegli niti enakovrednega niti večinskega zastopanja.

Slovensko intelektualno jedro v Gorici so predstavljali srednješolski profesorji. Med letoma 1855 in 1875 so med drugim učili zemljepisec Blaž Kocen, zgodovinarja Janez Jesenko in Fran Šuklje, jezikoslovca Ivan Šolar in Maks Pleteršnik, literarna kritika in zgodovinarja Janko Pajk in Fran Levec, prirodoslovci Franc Krašan, Julij Głowacki, Matej Vodušek, Fran Erjavec, ki je bil tudi literarni ustvarjalec, in matematik An-

ton Šantel. Med njimi so le nekateri ostali stalni prebivalci Gorice, kot pisatelj Fran Erjavec, matematik Anton Šantel, kasneje zgodovinar Franc Kos. Vsi pa so sled svojega ustvarjanja zapustili pri svoji temeljni pedagoški nalogi pa tudi s pisanjem v vsakoletnih šolskih izveštjih, v lokalnem goriškem in v osrednjem slovenskem tisku, na predavanjih v goriški čitalnici in v čitalnicah goriške okolice. Predavanje Janka Pajka o Prešernu in Petrarci v goriški čitalnici 30. maja 1864 – v čitalnici je imel Pajk tudi pevske solistične nastope³ – je bilo objavljeno v *Novicah*.⁴ Njegova razprava o slovenski narodni pesmi je izšla v slovenskem jeziku v izveštjih goriške gimnazije leta 1863 (tudi separatno).

Na Goriškem pa so delovali tudi – imenujmo jih kar avtohtoni – domači literarni ustvarjalci. Med njimi na prvem mestu Simon Gregorčič, ki se je med letoma 1852–1868 šolal v Gorici in prvo pesem objavil leta 1863.⁵ Od leta 1872 je sodeloval v Trstenjakovi oziroma Pajkovi mariborski reviji *Zora*. Pesmi pa so objavljali še domoljubni Josip Furlani Trnogorski (1826–1914), urednik in publicist katehet Andrej Marušič (1828–1898), publicist in prevajalec (prevedel je Prešernovo *Življenje je ječa v furlanščino – Una preson la vita ...*) in izdajatelj almanaha *Goriški letnik* Fran Zakrajšek (1835–1903), v prvi vrsti prevajalec Matej Ternovec (1842–1913) in drugi. Anton Klodič Sabladoski (1836–1914) je leta 1868 objavil komedijo *Novi svet*. Zelo zgodaj sta pesniško dozorevala v devetnajstem letu starosti umrli France Kosmač (1845–1864), čigar pesmi so izšle postumno, leta 1864, v letu njegove smrti ter Janko Leban (1855–1932), ki je svojo prvo zbirko *Pesni in povesti za poskušnjo* izdal kot šestnajstletnik leta 1871. Leta 1873 se je med goriškimi pesniki s ponarodelo pesmijo Slovo pojavila »gospodičina, vrla Slovenka« Katinka Stanič (1848–1887).⁶ Semeniški profesor slovarist in

3 *Novice*, 17. 1. 1863, št. 3, str. 21–22.

4 *Novice*, 11. 6. 1864, št. 24, str. 192–193.

5 Branko Marušič, Posegi Simona Gregorčiča v politično življenje. V: *Pogledi na Simona Gregorčiča*, Nova Gorica, Založba Univerze, 2006, str. 19.

6 *Soča*, 20. 3. 1873, št. 12; Pavel Plesničar, 50 let po smrti pozabljenega goriške pesnice. V: *Slovenec*, 3. 10 1937, št. 231.

Razglednica Solkana iz začetka 20. stoletja (vir: Anton Jerkič: *Pozdrav iz ...: stare razglednice primorskih krajev*. Nova Gorica: Branko, 1999).

domoznanec Štefan Kociančič (1818–1883) je imel v krogu goriških literarnih ustvarjalcev posebno mesto. Ni bil niti pesnik niti pisatelj, toda z literaturo je bil v lokalnem okolju tesno povezan tudi kot literarni zgodovinar in kritik. Svojo pretežno zgodovini namenjeno ustvarjanje pa je z objavo literarnega dela, črtice *Miramar* (Zora, 1874), začel Simon Rutar, ki je posegal tudi v literarno zgodovino.

V Gorici pa je bilo književno delovanje razvito tudi pri Italijanih in Nemcih. Goriška italijansko-furlanska oziroma ladinska literatura je leta 1867 objokovala smrt Pietra Zoruttija, rojenega leta 1792 v Ložah na skrajnem robu Brd, ob slovenski narodnostni in jezikovni meji. V Gorici mu je sledil Giovanni Luigi Filli (1813–1890), ki je prav tako pisal in pesnil v furlanščini. S poskusom dvojezičnega časnika (*Lo speculatore goriziano – Goriški oglednik*) se je leta 1862 želel približati Slovincem. V goriškem italijansko-furlanskem govoru je poezijo pisal tudi Carlo Favetti (1819–1892), navdahnjen z italijansko risorgimentalno mislijo. V slovenščino ga je zanimivo/nerodno prevajal Blazij Bevk, podobno kot je prevajal Pietra Zoruttija in druge goriške pesnike. Carolina Coen Luzzatto (1837–1919) je bila časnikarka in urednica (*Corriere di Gorizia*), pisala je predvsem mladinsko literaturo. V vrsto ladinskih literatov se

uvrščata tudi Federico Comelli (1826–1892) in Giuseppe Ferdinando del Torre (1815–1894).

V Gorici je živel tudi nekaj nemških literarnih ustvarjalcev. V prvih desetletjih 19. stoletja je izstopal Francesco Leopoldo Savio (1801–1847), ki je v nemščini pisal poezijo, v italijanščini pa domoznanska dela. Za Slovence je pomembna njegova korespondenca z Matijo Čopom. Goričan po rodu je bil tudi grof Karl Coronini-Cronberg (1818–1910), pisal je domoljubno poezijo. Močnejša postane nemška prisotnost v Gorici po letu 1866, kar se kaže tudi v publicistični dejavnosti. Tako je bil urednik *Görzer Zeitung* na prelomu šestdesetih in sedemdesetih let 19. stoletja pisatelj in v Ljubljani rojeni Heinrich Penn (1838–1918). Leta 1851 v Trstu rojena pisateljica Paul Maria Lacroma (Marie von Schmitzhausen) je večino svojega življenja preživela v Gorici (umrla v Mödlingu pri Dunaju 1929). Od leta 1880 je objavljala sentimentalne (pietistične) romane in povesti tudi z goriško tematiko, Slovenci so ji zamerili podcenjevanje slovenskega sveta.⁷ V Pulju je bil rojen Otto von Leitgeb (1860–Sandhof, Koroška 1951), od mladosti do začetka prve svetovne vojne je živel v Gorici. Snov

7 Branko Marušič, Goriška nemška pisateljica P. M. Lacroma. V: *Koledar za leto 1998*, Gorica, GMD, 1997, str. 90–93.

za svoje romane in povesti je jemal, podobno kot Lacroma, tudi iz goriškega okoliša in iz preteklosti Goriške.

Pavlina Pajk, rojena Doljak,⁸ je prišla na Goriško potem, ko sta ji umrla starša. Najprej je na porodu umrla mati Pavlina, rojena Milharčič. Bila je hčerka profesorja na goriški gimnaziji Ivana Milharčiča (1792–1864) in Terezije Premerstein (1801–1864), poročila sta se leta 1822.⁹ O Milharčiču ne vemo veliko. Premersteini pa so s priimkom Premrov izvirali iz Vrhpolja pri Vipavi, kasneje so domovali v dvorcu Tabor v Vipavi. Andrej Premrov (1763–1818) je bil zaradi gospodarske uspešnosti 18. septembra 1783 povzdignjen v dedni viteški stan s predikatom Premerstein (Ritter Premrau Edler v. Premerstein).

Po *Primorskem slovenskem biografskem leksikonu* je bila stara mati Pavline Doljak, že omenjena Terezija Premerstein, dvorna dama na dvoru v Gorici v emigraciji živčih Burboncev. Po *Slovenskem biografskem leksikonu* pa je bila dvorna dama Pavlinina mati prav tako Pavlina. K taki službi je obema verjetno pripomogel plemiški naslov. Povezavo Milharčičevih z goriškimi Burboni pokaže tudi podatek, da je profesor Ivan, stari oče Pavline Pajk, po smrti pretendenta za francoski prestol in v Gorici junija 1844 umrlega grofa Angoulêmeškega (Ludvika XIX.) napisal grofovo biografijo v nemščini (*Graf von Marnes oder Ludwig Antoin Bourbon, ältester Sohn Carl X Königs von Frankreich und Navarra in Görz*) in jo predložil državnim oblastem, da jo natiska, a je vrhovni cenzor grof Josef Sedlnitzky objavo zavrnil.¹⁰

Pavlinin oče Josip Doljak je umrl v Trstu maja leta 1861, mesec dni po tem, ko je Pavlina dopolnila sedmo leto starosti. Josip Doljak je bil tretjerojeni od desetih otrok v družini Jožefa Doljaka, premožnega kmeta v Grgarju. Bil je pravnik in kot osemindvajsetletnik je postal eden izmed treh prvih primorskih državnih poslancev

slovenskega rodu v revolucionarnem letu 1848 in »nar glasniši podpornik slovenstva,« kot piše časopisna vest.¹¹ V Trstu je leta 1861 vodil krajši začasni odbor tamkajšnje čitalnice. Njegov starejši brat Andrej (1815–1864) si je našel ženo v Lvovu (poročen 1850) in je kot podpolkovnik avstrijske armade padel med avstrijsko-dansko-nemško vojno v Schleswig-Holsteinu. Mlajši brat Matija (1822–1875) je bil prvi slovenski solkanski župan in goriški deželni poslanec. Josipova sestra Katarina (1823–1870) je bila soproga bovškega župana in poštarja Alojza Zorča, sestra Ana Marija pa se je poročila v Prvačino z mlinarjem Mozetičem.

Doljakovi so se novembra 1830 iz Grgarja preselili v Solkan in potlej so veljali za Solkance. Matija se je oženil (26. 9. 1851) z Ano Marijo Anderlič (r. 6. 3. 1823) s Placute v Gorici. Imela sta dva otroka, in sicer Josipa (r. 22. 11. 1852), ki je postal gradbenik¹² in hčerko Angelino/Angelo Katarino (r. 27. 9. 1854). Angela Doljak se je omožila s trgovcem Kavčičem iz Gorice (Na Kornu) in je bila stara mati prerano umrlega pesnika Branka Jegliča (1903–1920), najboljšega mladostnega prijatelja Srečka Kosovela.

Soproga Matije Doljaka je umrla 4. oktobra 1854. Matija se v drugo poročil leta 1867 s Katarino Breclj (u. 1918) in imel z njo hčerki Gabrijelo (1868) in Kristino (1870) ter sina Maksimilijana (u. 1872). Po smrti brata Josipa je v Solkanu skrbel za nečakinje Pavlino (Paolino), Henrijeto (Enrichetta) in Teodolino (Teodolinda), nečak Teodor (Teodoro; 1851–1893) je bival na Dunaju v deškem zavodu;¹³ njegov bratec Henrik (Enrico) pa je umrl še kot dojenček.

Pavlina je iz tujega okolja, iz Lombardije, kjer je bila rojena, ter Trsta in Gorice, prišla prav v Solkanu »v prvo dotiko s svojim narodom in slovensko govorico,«¹⁴ saj je do materine in nato očetove smrti v domačem in tujem okolju preje-

8 V biografijah (*SBL, PSBL*) piše, da je bila rojena v Paviji. Pavlina Pajk pa je zapisala, da je bil kraj njene rojstva Milano (*Ženski svet*, 2/1924, str. 27).

9 Miha Preinfalk, *Plemiške rodbine na Slovenskem. 18. stoletje. I. Od Andriolija do Zorna*. Ljubljana, Viharnik, 2013, str. 104, 113, 232.

10 Luigi Bader, *Il Borboni di Francia in esilio a Gorizia*. Gorizia, Cassa di Risparmio, 1993, str. 152.

11 *Slovenija*, 31.10. 1848, šte. 35.

12 V *Soči* (29. 5. 1873, št. 22) je objavil članek o železnici čez prelaz S. Gothard v Švici.

13 Teodor je postal državni pravdnik v Gorici (*Soča*, 7. 3. 1879, št. 10). Leta 1880 se je poročil z Leopoldino Lindemann.

14 Janko Pajk, *Životopisne in književne črtice za vvod*. V: *Zbrani spisi Pavline Pajkove*. 1. Celje, D. Hribar, 1893, str. 4 (1–11).

mala italijansko vzgojo in v pismu Cimpermanu je 21. februarja 1875 napisala, da je bila italijanščina njen materni jezik,¹⁵ toda, kot je zapisal njen sin Milan Pajk, »je bil tudi Pavlini Doljak pravzaprav Solkan rodni kraj«.¹⁶

Solkan je bil svojem okolišu od sredine 16. stoletja znan prav zaradi svetogorske božje poti. Prav zavoljo tega je prišel v slovensko književno in prevodno ustvarjanje leta 1843 z izidom knjižice *Kratka povést od boshie poti na Sveti Gori nas Salkanam blisu Gorize od issidanja, posnejshiga podrenja in supet ponovlenja zerkve: Is lashkiga prestavlena*. Prvič se ime Solkana pojavi v slovenskem periodičnem tisku leta 1850.¹⁷ Wolfov nemško-slovenski slovar (1860) je ime Salcano, ki je bila tudi nemška oblika, slovenil kot Solkan. Pisatelj Janez Trdina ga je poznal kot Solkamen.¹⁸

Kraj, v katerem je Pavlina s presledki – od osmega do štirinajstega leta starosti se je šolala pri uršulinkah v Gorici, nato živila v Solkanu in od jeseni leta 1873 znova v Gorici, skupaj s sestrama pri bratu Teodorju – preživela svoja otroška in mladostna leta, je bil skupaj s Kromberkom in Lokami samostojna občina z močnim vplivom bližnje Gorice, s katero je bil povezan že takrat, ko se je leta 1001 pojavil v pisanem zgodovinskem viru. Solkanci so s pridelki oskrbovali prebivalstvo Gorice, mnogi so tu našli zaposlitev, več plemenitih družin je imelo v Solkanu svoje rezidence in posesti. Med temi je bila tudi družina De Bartolomei, katere predstavnik Francesco je bil dolgoletni solkanski župan. Na županstvu se je uradovalo v italijanščini, toda Bartolomei je bil Slovincem naklonjen, nenaklonjeni naj bi jim bili nekaterini drugi prebivalci Solkana. Po smrti Bartolomeia (marec 1868) je postal župan Matija Doljak, tako je občinska uprava prešla v slovenske roke. Slovenščina pa je povsem prevladala potem, ko je postal jeseni 1872 občinski tajnik učitelj Tomaž Jug.¹⁹ Dopis iz Solkana sredi leta 1868

Portret Pavline Pajk.

poroča: »Ako si prišel, dragi bravec, pred poldrugim letom v našo prijazno vas, in opazoval, kako da se prosto ljudstvo narodnosti nič ne zaveda, da ob bregu Soče še vse spi: moraš pritrditi, da je zdaj, odkar imamo Čitalnico, vse veliko bolje. Izginile se italijanske pesmi, ki so jih prej fantje peli: pred občinsko pisarnico si zagledal poleg uradnih spisov: 'Avviso', 'Notificazione', 'Kundmachung' itd. tudi že poprej kako slovensko 'Oznanilo'; ali, odkar je izvoljen za župana znani korenjak g. M. Doljak, se je vse na bolje predrugačilo. Uraduje se zdaj vso po slovenski: 'županijska pisarnica' ima čisto slovenski značaj. Posadila se je po tem takem slovensčina na svoj častni sedež, kjer je prej nam na škodo le ptujka italijanščina v čisto slovenskem Solkanu gospodovala.«²⁰

S prevzemom županskega mesta se je pri Doljaku izvršil pomemben preobrat. Pavlina se spominja, da je med letoma 1868 in 1869, ko se je po šolanju v Gorici vrnila v Solkan, živila v popolni nezavednosti, »da obstoji i en omikan slo-

15 Jože Glonar, Mlada leta Pavline Pajkove. V: *Ženski svet*, 2/1924, str. 27.

16 Pavlina Pajkova. Literarna študija. V: *Dom in svet*, 1902, str. 331.

17 *Jadranski Slavjan*, junija 1850, št. 4, str. 95.

18 *Zgodovina slovenskega naroda*. Ljubljana, Matica slovenska, 1866, str. 119.

19 *Soča*, 21. 9. 1872, št. 38.

20 *Domovina*, 12. 6. 1868, št. 24, str. 96.

venski narod«. ²¹ V družini strica Matije, ki je sicer veljal za narodnjaka, se je govorilo le italijansko. Toda to je bil čas šempaskega tabora (18. oktober 1868), v katerega programu je bila tudi Zedinjena Slovenija. Doljak, ki se je malo pred tem iz »Savla spreobrnil v Pavla« ter »se je v svojem postopanju še nekako plašno oziral na svoje nekdanje laške prijatelje,« je menil, naj o programu Zedinjene Slovenije tabor ne razpravlja. ²² Težnje Slovencev so se mu zdele prenapete in neuresničljive, ²³ toda organizatorji tabora so ga prepričali v pravičnost slovenskih političnih zahtev. Podpisal je vabilo na tabor, na njem tudi govoril. Govoril pa je tudi na taborih v Brdih (1869) in v Tolminu (1870). Časopisna poročila o delovanju goriškega deželnega zbora, katerega član je Doljak postal sredi leta 1870, so mu oponašala njegovo poznavanje slovenščine. ²⁴

V Solkanu, v kraju, v katerem je živele in imelo posesti nekaj italijanskih in nemških plemiških družin (Battistig/Batistič, Bartolomei, Gironcoli, Mulitsch Palmenberg, Nordis, Obizzi, Puppi, Riccabona Reichenfels, Stabile), se je narodna prebujala v ustavnem obdobju začela v drugi polovici šestdesetih let 19. stoletja. To posebej poudarjamo, saj je imela solkanska narodna straža svojo slovensko zastavo že leta 1848. Februarska prireditve (Vodnikova beseda) leta 1867 – pripravili so jo goriški slovenski dijaki – je Solkanca »tako rekoč iz polnočnega spanja prebudila«. ²⁵ Sledile so priprave za ustanovitev čitalnice in po času nastanka enaindvajseta čitalnica na Slovenskem je bila svečano odprta 14. julija 1867. Za njeno ustanovitev so se poleg domačinov (med njim tudi Matija Doljak, ki je 14. maja 1868

postal njen predsednik) zavzemali slovenski javni delavci iz Gorice kot Ernest Klavžar, Franjo Ferfila, Matej Ternovec, Viktor Dolenc. Posebnost otvoritvene prireditve je bil zagotovo četverspev Solkanska, ki ga je za priložnost odprtja čitalnice »zložil« Miroslav Vilhar, Matej Ternovec pa je za isto priložnost napisal in prebral sonet Solkancem.

Vilharjeva pesem ni nastala slučajno. Pesnik je namreč spomladi leta 1867 prišel v Gorico in se v gostilni Katarini na Goriščeku srečal z goriškimi dijaki. ²⁶ Njegova hčerka Josipina, ki je bila kot gospodična gost na otvoritvi solkanske čitalnice, je kasneje živela v Gorici kot soproga železniškega uradnika Ljudevita Premrouja. V njunem zakonu se je leta 1871 rodil sin Miroslav, kasneje pravnik in krajevni zgodovinar, poročen je bil s hčerko pisatelja Janeza Mencingerja, a ne za dolgo, ker je mlada soproga kmalu umrla.

Doljakova domačija je z javnim nastopanjem hišnega gospodarja Matije postala družabno središče kraja in še več, sem so prihajali tudi vidni Slovenci iz Gorice. Med njimi dr. Karel Lavrič, Ernest Klavžar in kasneje, ko sta službovala v Gorici, na gimnaziji in na realki, tudi Fran Levec in Fran Šuklje. Ob koncu šestdesetih let 19. stoletja, ko so se že kazali zametki staro- in mladoslavskega nesporazuma tudi na Goriškem, je bil krog okoli Matije Doljaka liberalno oziroma mladoslavske opredeljen. Mladoslavci so zlasti v verskih zadevah kazali veliko več strpnosti od katoliškega tabora. Zato so sprejemali voditeljsko vlogo protestanta dr. Karla Lavriča, medtem ko je staroslavska skupnost sodila: »Mož, ki se sicer narodnjaka imenuje in dela, pa nima vere ali se sramuje, jo očitno spoznati, ali ki ni naše vere, ni za nas [...]«. ²⁷

Matija Doljak je bil jeseni 1869 med ustanovitelji *Soče*, prvega slovenskega političnega društva na Goriškem. Leta 1870 je postal deželni poslanec in eden vodilnih slovenskih politikov na Goriškem in predsedoval je tudi društvu *Soča*. Doljak je v začetku leta 1875 umrl, slovenska javnost na Goriškem je njegovo smrt obžalovala. V Trstu živeči pesnik Fran Cegnar je napisal pesem

21 Jože Glonar, Mlada leta Pavline Pajkove. V: *Ženski svet*, 2/1924, str. 27.

22 Branko Marušič, *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem 1848–1899*. Nova Gorica, Goriški muzej, 1966, str. 209.

23 *Soča*, 7. 9. 1876, št. 36.

24 Na primer (*Novice*, 7. 9. 1870, št. 28, str. 290). Katoliški goriški tednik *Glas* (22. 11. 1872, št. 21) je tudi zapisal: »... kakor nas po eni strani veselijo, da se v zboru po slovenski govori, tako težko nam dè, da se tako govori, kakor on. Naj bi se držal svojega prijetnega solkanskega dialektika ...«.

25 *Stoletnica Slovenske čitalnice v Solkanu 1867–1967*. Solkan, KO SZDL, 1967, str. 4–9.

26 *Novice*, 15. 5. 1867, št. 20, str. 164.

27 *Glas*, 1. 8. 1873, št. 31.

V spomin Matiji Doljaku, uglasbil jo je Anton Hribar.²⁸ Slikar Ludvik Grilc pa je na pobudo solkanske čitalnice naslikal njegov portret.²⁹

V narodnostno spremenjenem vzdušju, ki je zavladalo pri Doljakovih v Solkanu – k temu so pripomogli tudi obiski, med njimi je na Pavlino najmočnejši vtis naredil dr. Lavrič –, je pričela javno nastopati. Morda je bilo prvič takrat, ko je časopisna vest poročala o besedi solkanske čitalnice 20. decembra 1868 in se za anonimno »malo deklamatorico«³⁰ skriva še ne petnajstletna Pavlina. Med vsemi, ki so jo v mladosti vzgajali v slovenskem duhu, je največjo sled zapustil dr. Karel Lavrič. Posvetila mu je dve poglavji svojega spisa *Ženska pisma prijatelju*.³¹ Tako se ga spominjala: »Lavrič je zabajal v našo družino najmanj dvakrat na teden. Politične zveze z mojim strijcem so ga tija vabile. Bili so takrat hudi čas na Slovenskem. Prepri-ri, osebni napadi mej slovenskima strankama so bili na dnevnem redu, a glavna oseb, na kojoj so letele najostrejše puščice, bil je – ubogi Lavrič.«³²

Še preden se je iz Solkana skupaj s sestrama novembra 1873 preselila k bratu Teodorju v Gorico je leta 1872 – tu je služboval kot avskultant na sodišču, potem ko je končal pravne študije –, nastopala v goriški čitalnici. Pavlina je v pismu Josipu Cimpermanu 21. februarja 1875 sporočala, kako njen brat, ki je sicer do nje ljubeč, nima slovenskega duha. Slovensko pisati ji sicer ni prepovedal, a vendar je na njeno pisanje gledal »čemerno in nezadovoljno«. Tako je tudi delovala v čitalniškem gibanju tudi potem, ko je z bratom živela v skupnem gospodinjstvu. Zato je nenavadna časopisna vest, da je njen brat decembra 1873 postal član odbora čitalnice v Gorici.³³

Simon Rutar se je v svojem dnevniku spomnil, da je 31. decembra 1871 na besedi v goriški čitalnici deklamirala Pavlina Doljak »sploh dobro (ne glede na neke posebnosti)«. Na isti prireditvi »venec si je zaslužila« v igri *Vdova in vdovec* Angela Doljak, hčerka Matije, Pavlinina malo mlajša sestrična. O prireditvi v goriški čitalnici 3.

marca 1872 in o nastopajočih je Rutar zabeležil: »Pavlina je igrala vse pretirano in preafektirano. Enkrat se je celo predržnila na odru 'smrkovec' reči.« Po Rutarju je njena sestrična Angela igrala bolje, a vendar ni bilo dobro. Za Doljakovi dekleti, ki sta nastopili na veliki besedi v goriški čitalnici v pomoč stradajočim na Kranjskem 17. marca 1872, je Rutar napisal pohvalno besedo, še posebej za Pavlino.³⁴

V časopisih pa so bile objavljene le pohvalne besede. Posebej omenimo Prešernovo besedo v Gorici. Mladoslavensko-staroslovenski nesporazumi so prvi javni odraz na Goriškem dobili sredi leta 1872, ko so stari pričeli izdajati tednik *Glas*. Pavlina se je pridružila mladim in tako je sodelovala kot recitatorica Prešernove pesmi Neiztrohnjeno srce na Prešernovi besedi v hotelu Pri zlati zvezdi v Gorici, 29. decembra 1872. Ta beseda je bila odgovor mladim – med njimi Frana Levca, Franja Šukljeta, Julija Głowackega in Štefana Široka – od novembra 1872 suplenta za klasične jezike na goriški gimnaziji – na staroslavenski prevzem vodenja goriške čitalnice, ko je Josip Tonkli v boju za predsedniško mesto 9. novembra 1872 premagal Frana Erjavca. Šuklje se spominja: »Čitalnico smo naposled docela bojkotirali, zato pa smo sklenili prirediti narodno slavnost v takem obsegu, kakor je slovenska Gorica dosihmal še ni videla. Peščica nas je bilo delavcev, a pokazali smo toliko gibčnosti in iznajdljivosti, da smo dvignili celo slovensko Goriško ter pritegnili mnogo slovenskega občinstva iz Trsta in njegove okolice.«³⁵ Dan po Prešernovi besedi, 30. decembra 1872, je imelo občni zbor politično društvo Soča. Ta zbor naj bi odločil, ali naj društvo vodi dotedanje liberalno vodstvo ali pa naj prevlada konservativna smer. S 64 glasovi je zmagala mladoslavenska lista, ki ji je načeloval dr. Karel Lavrič, 37 glasov je dobil dr. Josip Tonkli. Tako je bil opravljen prvi slovenski politični razkol na Goriškem. Dokončno formalno podobo je dobil nekaj tednov kasneje z ustanovitvijo konservativnega političnega

28 *Soča*, 7. 9. 1876, št. 35 in 28. 9. 1887, št. 70.

29 *Soča*, 10. 6. 1875, št. 23; 27. 1. 1876, št. 4.

30 *Domovina*, 25. 12. 1868, št. 52, str. 208.

31 *Zora*, 1. in 15. 5. 1877, št. 9 in 10.

32 *Zora* 15. 5. 1877, št. 10, str. 156.

33 *Slovenec*, 6. 12. 1873, št. 22.

34 Simon Rutar, *Dnevnik (1869–1874)*, Trst–Nova Gorica, NŠKT in Goriški muzej, 1972, str. 84, 90, 91. Op. 238 na strani 84 napačno pojasnjuje, da sta bili Pavlina in Angela sestri.

35 *Goriški spomini. Sodobniki o Gorici in Goriški v letih 1830–1918*. Gorica, GMD, 2002, str. 59.

društva Gorica (uradno potrjeno 1. 3. 1873). Že omenjeni Štefan Širok je v *Soči* zapisal: »*Da, 29. december, ti ne prideš več mi iz spomina.*«³⁶ Širok je bil, sodeč po nepodpisanem članku »*Slučaji usode*« v časniku *Dan*,³⁷ tisti »*izvoljenec*« Pavlininega srca in razlog za njeno najbolj grenko bolečino, za nesrečno ljubezen, o kateri je pisala tudi v avtobiografskem pismu Cimpermanu (21. 2. 1875). Doma je bil z Ravnice in skoraj natančno pet let starejši od Pavline. Sodeloval je pri Levstikovem *Pavlihi* in *Soči*, prijateljeval je z Levcem. Veliko je zahajal v Solkan k Doljakovim in na čitalniški prireditvi v Solkanu 24. septembra 1871 je nastopal skupaj s Pavlino, njeno sestrično Angelo in njenim bratom oziroma Pavlininem bratrancem Josipom (Pepijem).³⁸ Pavlina naj bi Široku, oziroma ljubezni, ki ni »*dospela do cilja*«, posvetila vrsto pesmi. Štefan Širok je umrl leta 1890 v ruskem Nikolajevu ob Črnem morju, tu je služboval kot profesor. Če so podatki o odnosih med Pavlino in Širokom resnični, je zato morda podatek, da se je njena prva ljubezen razdrla, ker je šel fant za duhovnika, zmoten. Morda gre za zamenjavo s hčerko Pavlinine sestrične Gabrijele Doljak, poročene Franko, za Vido Franko, ki naj bi se razšla z Alojzijem Resom. Res se je odločil za semenišče, Vida pa za redovnico in postala je karmeličanka Doloroza. Tudi Širok je poleg Jakoba Čebularja, Ignacija Guntarja, Ernesta Klavžarja, dr. Karla Lavriča, Frana Levca in morda še drugih spadal v Collegium ucenjacorum goritiense, ki se je v Gorici sestajal na »*učenjaških shodih*«. Taka shajanja je konservativni slovenski tabor na Goriškem grajal.³⁹

Vredno je še omeniti, da je na čitalniški prireditvi februarja 1873 v Solkanu ob Pavlini, katero »*bilo bi brez potrebe*« pohvaliti, nastopila tudi njena sestra Teodolina.⁴⁰ »*Kedor je to gospodično uže slišal deklamovati, si more misliti, da so bili poslušalci jako navdušeni in da so se gospodičini*

zahvalili s ploskanjem in se živio klici,« je pisalo v poročilu ob nastopu Pavline na prireditvi, ki jo je ajdovsko društvo Sloga pripravilo 15. avgusta 1874 Pri Rebku sredi Vipavske doline.⁴¹ Tega leta pa je Pavlina objavila prve pesmi v mariborski *Zori*, še pred tem je s podpisom –1–19. junija 1873 izšla v *Soči*, pomembno vlogo pri listu je takrat imel Fran Levec, njena prva objava, in sicer lirična proza je imela naslov *Prva ljubezen*. Še pred Pavlino je krajšo prozo Premišljevanje na mirodvoru objavila njena sestrična Angelina/Angela.⁴²

V Pavlinino življenje je nato krepko posegla tudi smrt strica Matije Doljaka. Iskala je tisto življenjsko oporo, ki jo je dotlej imela pri stricu. Našla jo je v stikih z vdovelim Jankom Pajkom, urednikom *Zore* in v dopisovanju s pesnikom Josipom Cimpermanom. Stiki s Pajkom so konec leta 1875⁴³ pripeljali do zaroke in 26. februarja 1876 sta se poročila. V pismu Cimpermanu je 3. oktobra 1875 sporočala: »*Solkan postal mi je pravo brezno v kojega se bojimo ker vemo, da vanj ne moremo, tako on vzbuja le žalostnih spominov, koji meni povzročje ono žalost, v kojoj enkrat utopljeni si ne moremo jo tako kmalu iznebiti.*«⁴⁴ Zelo verjetno je, da so se spremenila sorodstvena razmerja.

Z odhodom v Maribor se je poslovila od »goriške domovine«, kot je zapisala v pesmi *Slovo od domovine* in zaželela, naj ji ta domovina v prihodnosti ne odreka spomina. Tudi danes, če prav razumem Pavlinine besede, izpolnjujemo to davno izrečeno željo.

36 *Soča*, 9. 1. 1873, št. 2.

37 *Dan*, 2. 7. 1913, št. 545.

38 Branko Marušič, *Primorski čas pretekli*. Koper, Lipa, 1985, str. 355, 362.

39 Branko Marušič, *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem 1848–1899*. Nova Gorica, Goriški muzej, Nova Gorica 2005, str. 261–262.

40 *Slovenski narod*, 13. 2. 1873, št. 36,

41 *Soča*, 20. 8. 1874, št. 34.

42 *Soča*, 31. 10. 1872, št. 44. Objava je podpisana: Angelina D.....a.

43 *Slovenec*, 14. 12. 1875, št. 146.

44 *Ženski svet*, 2/1924, str. 129.